

EXCAVACIONS A LA BASÍLICA DE SANTA CRISTINA D'ARO (BAIX EMPORDÀ) (1962-1966)

PER

LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS

MEMÒRIA

Era el 5 de maig del 1962. Estaven treballant a la urbanització Serra-Sol de Santa Cristina d'Aro. De sobte, amb una excavadora varen trencar parets d'una construcció fins llavors enterrada. L'endemà —diumenge— per quatre persones diferents vaig assabentar-me del fet. Tots havien comprès —des del primer moment— que es tractava de restes arqueològiques importants.

El mateix dia vaig anar al jaciment i vaig comprovar que, amb l'excavadora, havien trencat part d'una edificació que, almenys parcialment, era d'època paleocristiana, car es veia una tomba de *tègules* a doble vessant, plaçada a mig metre del nivell superior del conjunt.

Sense perdre temps, vaig posar-me en contacte amb el Delegat Provincial d'Excavacions Arqueològiques, Miquel Oliva. Fetes les gestions oportunes amb el propietari de la urbanització, senyor Narcís Serra, amb el contractista, senyor Ramos, i amb l'ajuntament de Santa Cristina, vàrem decidir excavar el jaciment. Hi vam intervenir —amb més o menys freqüència— l'esmentat Oliva, Joan Sanz, Pere de Palol, Francesc Riuró, Mercè Ferré, Dolors Codina i el que signa aquest treball.

Fig 1. El 5 de maig del 1962, amb una excavadora hom trencà el paviment de la basílica i, també, la sepultura que era plaçada a l'indret de la fotografia on es veu la part esfondrada; la resta del paviment encara es conservava intacta. Els números sobreposats corresponen als murs de la fig 9. (Quan no es diu altrament, les fotografies són de Lluís Esteva).

19-V-1962. La part trencada amb l'excavadora deixà al descobert un paviment cobert d'*opus signinum* i una tomba que hi havia a sota: era feta amb *tègules* disposades així: tres *tègules*, quasi senceres, formaven el fons; eren posades una a continuació de les altres pel costat estret. Al seu interior només s'hi havien trobat les restes d'un esquelet mal conservat. Aquest fons era tapat amb altres *tègules* col·locades a doble vessant. El conjunt amidava 1,80 m de llargària, 37,5 cm d'amplària i 45 d'alçària. Dues de les *tègules* conserven signes fets amb els dits quan la pasta encara era tova (fig 2)⁽¹⁾. Com que la tomba era en lloc un xic elevat, tenia la part superior de les *tègules* escapçada per tal que el paviment que la cobria quedés nivellat. Això sembla indicar que la tomba i el paviment no eren contemporànies, sinó que el darrer fou col·locat en data quelcom posterior a l'enterrament.

Poc després vàrem localitzar dues noves sepultures intactes, també sota

(1) Són al Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols.

Fig 2. Dues de les *tègules* que formaven el fons de la sepultura a. Els senyals fets amb els dits en una d'elles, consten de sis ratlles que s'entrecreuen. El dibuix és freqüent a les *tègules* trobades a la necròpolis romano-cristiana de Tarragona; el seu excavador, mossèn Serra Vilaró, assegurarà que representen el crismó, tan conegut a les representacions cristianes antigues. Mides de la gran: 52 per 37,5 cm.

la capa d'*opus signinum*. Una era de tipus semblant a la primera⁽²⁾: *tègules* horitzontals per fons i *tègules* enteres a doble vessant cobrien les restes d'un esquelet consumit; *tègules* fragmentades tapaven la capçalera i els peus, i fragments menors cobrien les esclotxes que quedaven entre les *tègules* del conjunt, que era de mides semblants a l'enterrament primer. Aquesta tomba, però, era a nivell més baix (es veu a la fig 3 i a la 10); per això la tomba era sencera per la part superior (fig 4), car no tocava el paviment.

L'altra tomba era d'una criatura. Les parets eren de pedres posades verticalment i, el conjunt, cobert amb una llosa de pissarra d'uns 70 cm de llargària (figs 5 i 6). Alçada la coberta, vàrem recollir fragments petits i primíssims d'ossos del crani, a l'extrem de llevant; només de tocar-los es desfeien⁽³⁾.

(2) Les designaré amb les lletres a i b, respectivament.

(3) Primera notícia a "Àncora" del 24-V-1962.

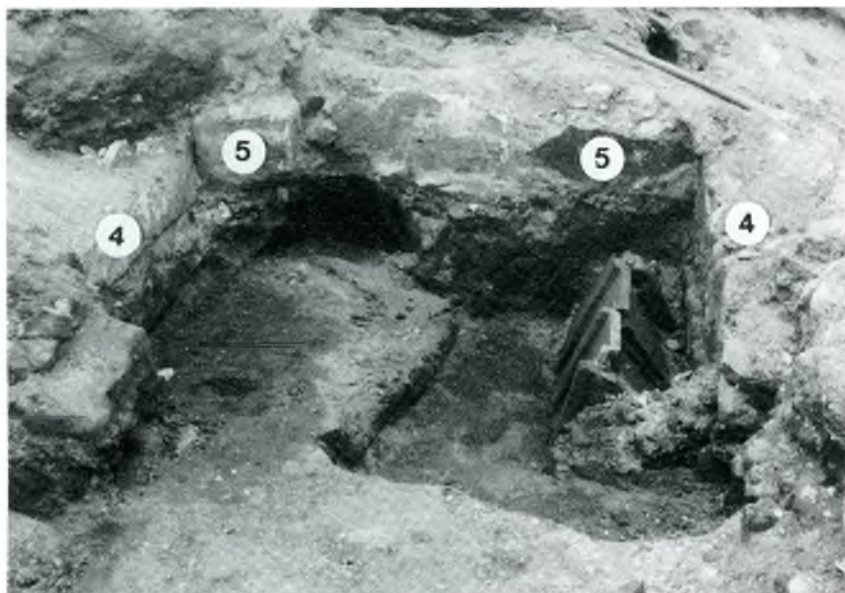

Fig 3. A l'esquerra, el forat on hi havia la tomba a; a la dreta, la tomba b, a mig descobrir. Es veu ben clar que la sepultura suprimida —a— era a nivell més alt que l'altra. L'*opus signinum* cobria el conjunt, que passava just per sota dels dos números 5. Damunt de les dues tombes hi havia els murs laterals —també núms 5— ja suprimits.

13-VI-1962. Permís oficial d'excavació a nom de Miquel Oliva i meu.

14-VI-1962. No excavàvem de manera seguida, sinó de forma intermitent, a causa de les dificultats econòmiques de llavors. Altrament les excavacions que es feien trenta anys enrere ara produïrien estranyesa i potser, fins i tot, farien riure alguns excavadors actuals que desconeixen com era el viure d'aquell temps.

En aquesta data sabem ja que estàvem excavant les restes d'una basílica⁽⁴⁾.

Es comprovà que el paviment d'*opus signinum* no solament cobria tota la capçalera delimitada pel mur núm 4, sinó que també tapava bona part de l'aula; però enlloc dels apunts d'Oliva, de Pere de Palol ni en els meus no trobo anotat que la cobria tota.

10-VII-1962. Seguïrem l'excavació, ara a la part central de l'aula.

(4) LLUÍS ESTEVA. Primeres notícies, sense signar, a "Àncora" del 10 i 24 de maig i 21 de juny del 1962. Més tard, *La basílica de Santa Cristina d'Aro*, "Àncora" del 24-II-1966.

Fig 4. La sepultura b, també de tègules a doble vessant. Les cares planes de les tègules miraven a l'interior de la tomba, com si les parets de la cambra haguessin de quedar més regulars; els extrems eren tapats també amb tègules.

Vàrem trobar part del paviment. La runa treta era composta de pedres caigudes, sens dubte de les parets; també hi havia fragments d'*imbrex*, de *tègules*, de carbó vegetal i argamassa. Oliva —de qui és aquesta referència— comentà: Era conseqüència d'un incendi de la basílica?

26 a 30-VIII-1963. Havia passat un any sense fer res en el jaciment. Vàrem obrir rases al voltant de la capçalera i descobrírem les tombes d-i, que eren destapades. La d tenia les peces de la paret de migdia caigudes, però es conservaven en el seu lloc. Vàrem buidar la e i no vam trobar més que petits fragments d'ossos; no en vàrem buidar cap més.

Junt al temple, al llarg de les parets nùms 2 i 3, hi ha un altre gran mur —núm 1 de la fig 9— que presenta una porta al centre. Aquesta porta és tapada pel mur núm 2, com si, en el moment de construir el temple, el pas ja no fos necessari. Per això aquestes restes plaçades entre la basílica i el carrer, és possible que siguin més antigues, segons els apunts del doctor Palol.

27 i 28-XII-1965. Després de llarga dilació, vàrem seguir les excavacions, ara pel costat de l'evangeli, fora de la capçalera, en un indret fins llavors no excavat. Descobrírem les quatre tombes j-m.

Fig 5. La tomba c, d'una criatura, tapada amb una pissarra de 70 cm de llargària.

La primera, no tenia coberta; a continuació dels peus presenta una paret que sembla un costat d'una altra tomba parcialment destrossada.

La segona —k— pel costat de llevant conservava dues peces de la coberta; pel de ponent, dues peces més, petites, ben col·locades verticalment, empetitien l'entrada. A continuació de la paret de migdia, un conjunt de pedres petites, més fondes, servien per a defensar la paret del sepulcre.

La tercera —l— era intacta, amb totes les peces de la coberta; les esclotxes eren tapades amb fragments de *tègules* o amb pedres. Quan vam netejar les esclotxes, es notava que la tomba era mig buida. Vàrem treure una peça de la coberta i la terra que hi havia dintre: només vam trobar-hi fragments molt petits d'ossos. Vàrem tornar a col·locar la peça de la coberta sense mirar res més.

La quarta —m— sembla com si fossin restes d'una altra tomba.

A continuació vam netejar la paret —n— que hi ha entre les tombes l i h: la majoria de les pedres eren soltes, sense morter; sembla que havien estat enganxades amb fang.

Febrer del 1966. Els treballs havien quedat parats fins que a principis del mes i any esmentats vàrem reprendre les excavacions. Es va netejar l'interior del temple i es va deixar ben visible el perfil de les parets. Era el

Fig 6. La mateixa tomba, sense la llosa de coberta.

moment de fer la planta del conjunt. Després de consolidar les restes de les parets de la basílica i d'algunes tombes, vam considerar acabades les excavacions.

Abans de donar per enllestida aquesta part del treball, crec convenient deixar constància del que opinàvem amb Sanz i Oliva: a uns 15-20 m de l'excavació, en direcció a migdia, hi ha una masia (can Paretas); de la seva paret nord —encarada a la zona excavada— sortia un mur que li era perpendicular. Sempre vàrem sospitar que el terreny plaçat entre la masia i la basílica —amb el mur inclòs— formava part del jaciment, però el camí ens va privar de comprovar-ho. Ara l'antic camí és un carrer asfaltat, amb voreres, i el mur antic no hi és⁽⁵⁾.

ETAPES DE L'EXCAVACIÓ

L'excavació, per tant, compregué quatre breus etapes:

Primera. Del 19 de maig al 10 de juliol del 1962. Es treballava quan disposàvem d'obrers, cosa difícil d'aconseguir car era temps d'expansió

(5) Com a curiositat deixo constància d'una dada: a la part alta del costat de ponent de la paret esmentada (can Paretas) hi ha —encastada— la part superior d'una creu de terme.

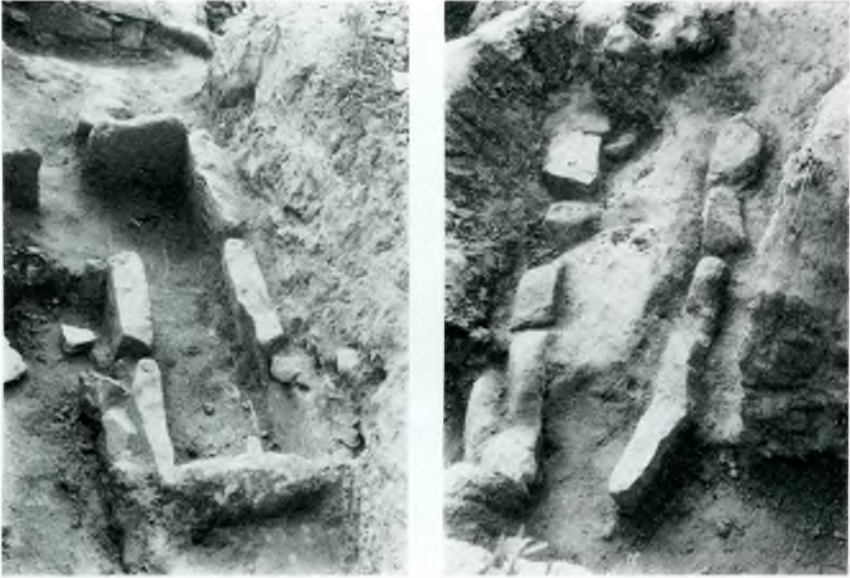

Fig 7. Sepultura g, d'època alt-medieval, trobada sense coberta i feta amb pedres del país. La seva excavació no va donar res d'interès, com passa normalment. Observem la presència de les dues pedres que tapen la tomba pels dos extrems.

Fig 8. La tomba f, d'iguals característiques que l'anterior, però que no té les peces dels extrems. El primer terme de la fotografia és el costat de llevant, al revés de com és a la fig 9.

turística i deixar un sol manobre ja era d'agrair al contractista que ho feia.

Segona. Del 26 al 30 d'agost del 1963, quan amb el doctor Palol disfrutàvem de vacances. El nombre d'obrers, però, fou molt irregular, com sempre: 4, 2, 2, 1 i 1 obrers respectivament. Vàrem localitzar les tombes d-i.

Tercera. Durant els dies 27 i 28-XII-1965, també dies de vacances. Vam excavar el sector on quedaren al descobert les tombes j-m.

Quarta. Comprengué els primers dies del mes de febrer de l'any 1966. Es van fer petites comprovacions i, especialment, van ser consolidades les restes de les parets i algunes sepultures.

RESTES CONSTRUCTIVES

Les excavacions varen deixar al descobert les restes d'un temple que correspon a diferents etapes constructives, de les quals ens n'informarà el doctor Palol. Les parets conservades tenen ara una alçària aproximada de mig metre. Cal distingir-hi, però, les parts restaurades i les parts originals. Recordem que alguns murs varen ser destrossats per l'excavadora i després

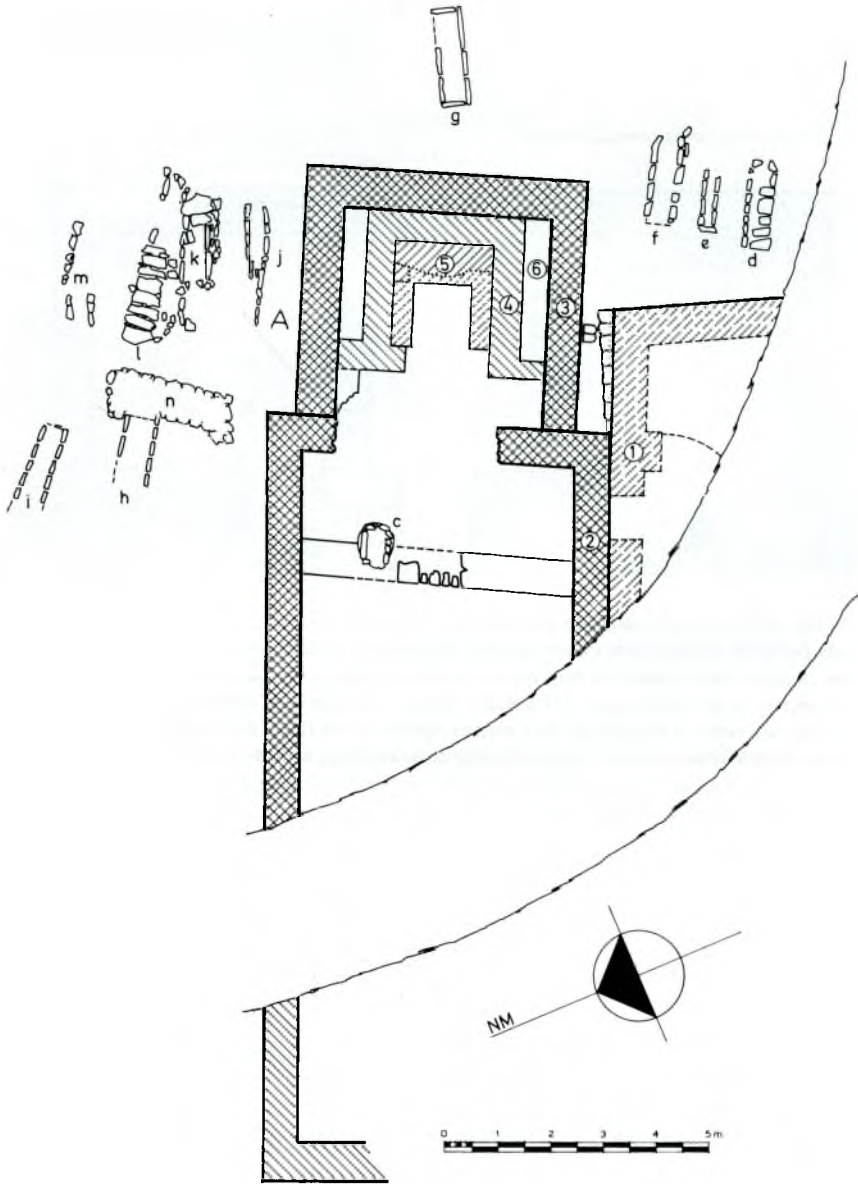

Fig 9. Planta de la basílica, en la qual hem mantingut la numeració que, en el curs de les excavacions, vàrem donar als murs. A migdia, restes breument excavades; al voltant de les capçaleres, la necròpolis de l'alta edat mitjana; tres capçaleres — murs 3, 4 i 5— i dos espais buits (núms 6) que alguns investigadors, creiem que erròniament, varen confondre amb sagristies. Planta segons Palol/Esteva, delineada per Josep Marull.

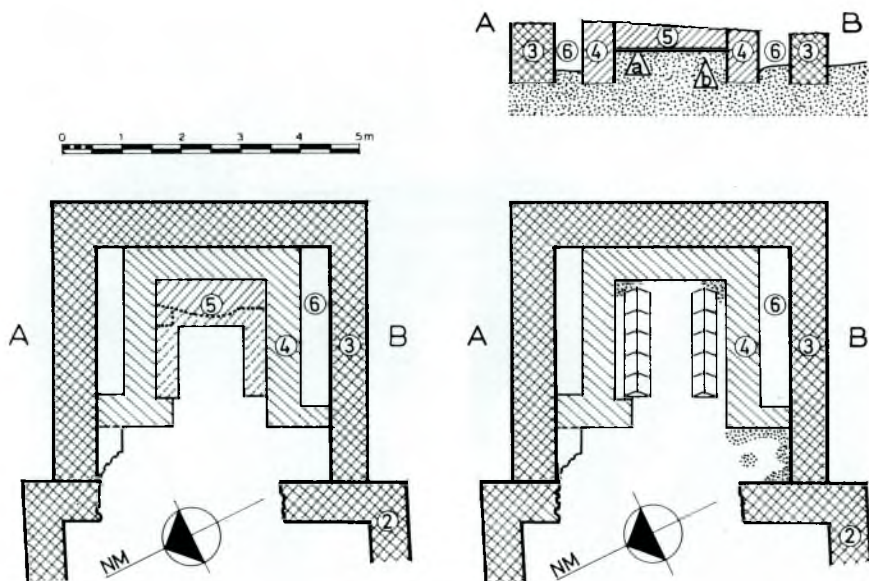

Fig 10. Planta i alçat de les tres capçaleres delimitades pels murs núms 3, 4 i 5. 1) La capçalera més petita era formada pels tres murs núms 5: un es plaçat vers llevant i un altre a cada costat seu. Aquests murs cobrien les dues tombes fetes amb *tègules* a i b; ara només en queda una part del primer: la de ratllat seguit. 2) En aquest dibuix —al qual hem suprimit els murs núms 5— es veu com eren col·locades les dues tombes; també es veu l'alçat del conjunt. A la capçalera, el paviment d'*opus signinum* només era entre els murs núms 4. A la planta, les parts puntejades indiquen els llocs on encara es conserven restes de l'*opus* esmentat. Planta i alçat segons Palol/ Esteva; del·lineació de Josep Marull.

refets per nosaltres per tal de deixar el conjunt a una alçària més o menys uniforme. Les parets originals són fetes amb pedres en general allisades naturalment, sense escairar, però triades de mides semblants —20/30 cm— per tal d'obtenir filades bastant regulars.

A les parets originals —les del fons, com és elemental— cal distingir els fonaments i les veritables parets. El material és, més o menys, semblant, però les pedres de les parets es veuen enganxades amb morter, material que no he observat en els fonaments. Dada curiosa: els fonaments no descansen sobre roca; per tant, les pedres havien estat col·locades dins de trinxeres obertes fàcilment a la terra, sense cap esforç apreciable.

Mides del santuari delimitat pel mur núm 3: 3,90 m d'amplària x 4, mides interiors; 5,30 x 4,70 íd exteriors; gruix dels murs, 70 cm. Mides del santuari delimitat pel mur núm 4: 1,90 x 2 m, mides interiors; 3 x 3,10 m íd exteriors; gruix de les parets, 60 cm. No compremem per què el mur del

Fig 11. Detall de l'excavació pel costat de ponent, fins al cmí que partia la basílica en dues parts. Fotografia de Miquel Oliva, juliol de 1962, segons consta al dors de la matxica.

costat de l'evangeli acaba de forma angular (figs 9 i 16), forma que no té del costat de l'epístola.

Mides de l'aula: 13,50 m llargària x 5,20, mides interiors i 14,80 x 6,50 fd exteriors; gruix del mur, 65 cm.

En algunes parts del parament encara s'hi veuen restes d'arrebossat antic.

El temple és orientat de llevant (capçalera) a ponent (frontis).

PAVIMENT

L'interior de la capçalera petita, limitada pel mur 4 (fig 9), era pavimentat i cobert d'*opus signinum*⁽⁶⁾. També n'hi havia —d'igual tècnica i època— a l'interior de la nau, però no sabem que n'hi hagués fins a tocar els murs núm 2. Per això, recentment, amb el meu amic Josep Escortell vàrem examinar amb detenció les parets de la basílica per comprovar on

(6) "Los restos de pavimento conservado en la nave y santuario era de *opus testaceum*" (M. OLIVA PRAT, *Los templos antiguos en los aldeaños guixolenses*, "Àncora", festa major 1968, col 4). Aclareixo que l'*opus testaceum* d'Oliva era cobert d'una capa fina d'*opus signinum*.

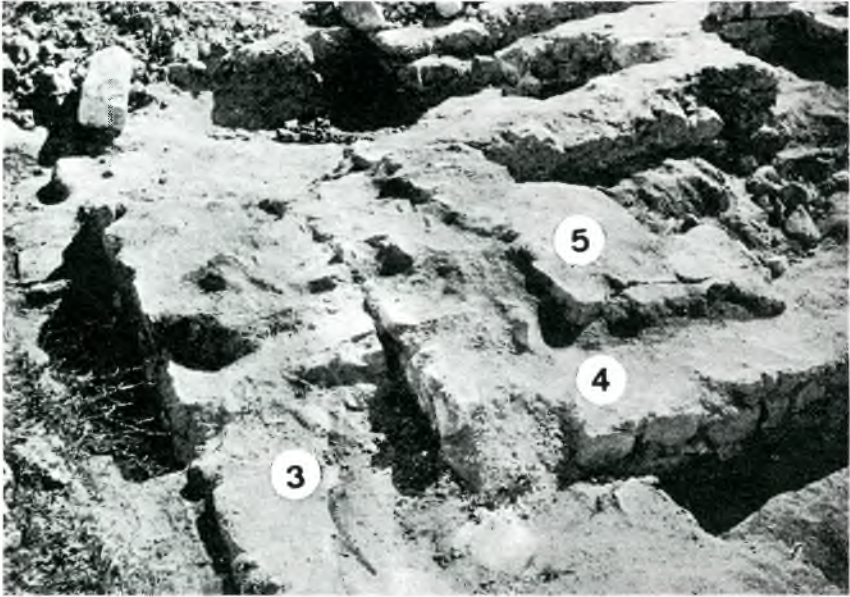

Fig 12. La capçalera de la basílica abans de la restauració dels murs; els que a la fig 9 duen els nùms 3, 4 i 5 es veuen perfectament separats. Fotografia publicada per Miquel Oliva a "Ancora", festa major del 1968.

encara es conserven restes del paviment esmentat. Les parets amb restes clares d'*opus signinum* són les senyalades a la fig 10; l'*opus* és a 30 cm de la part superior de les parets conservades i té un gruix d'uns 10 cm. Per tant, l'*opus signinum* tapava tot el sòl del santuari delimitat pel mur núm 4, cobria la tomba c i bona part de l'interior de l'aula, però no l'hem vist ni en els espais 6, ni en el mur núm 2 i només en una part dels nùms 3 i 4 de la fig 10.

SAGRISTIES

Oliva va creure que els espais nùms 6 de la fig 9 eren sagristies ("pequeños locales, sacristías o *pastofhoria* que muy bien pudieran haber hecho el oficio de *diaconium* y *protesis* respectivamente")⁽⁷⁾, opinió que fou compartida pels historiadors que es varen ocupar d'aquesta basílica els anys següents, fins que Barral, contundent, manifestà: "Que jo sàpiga, mai enlloc no s'han trobat cambres laterals d'aquesta amplada [2,90 m de llarg

(7) OLIVA, *cit. supra*, núm 6.

Fig 13. Darreries de 1965. A la fotografia es veu la tomba 1, l'única que vam trobar intacta.

per 0,80 d'ample| en les quals ningú no pot entrar"⁽⁸⁾. Estic plenament d'acord. Al meu entendre, la presència dels espais núms 6 significa estalvi de temps i de materials de la construcció. Per engrandir exteriorment l'absis, no era necessari massissar-ho tot, i menys quan es feien els temples —com aquest— sense fonaments sòlids per qüestió d'estalvi.

NECRÒPOLIS

Com he dit, vàrem trobar dos tipus de tombes, d'èpoques diferents: d'època baix-imperial (s IV-VI aproximadament) i de l'alta-edat mitjana o tardo-romanes (IX-XI també aproximadament). Les primeres eren sota d'una capa d'*opus signinum*, en el subsòl del presbiteri. Les altres són al voltant de la basílica, quasi totes a prop de la capçalera. N'hi ha nou que són segures (lletres d-m de la fig 9), però hi ha restes que probablement formaven part d'altres tombes, ara mig destrossades, i encara probablement en queden per descobrir en el terreny no excavat (finca plaçada a llevant de la basílica).

(8) XAVIER BARRAL i ALTET, *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, 1981, p 220. En realitat, l'amplària encara és més reduïda; els espais amiden 40-45 cm.

Fig 14. Darreries de 1965. Conjunt excavat al nord de la basílica, costat de l'evangeli. Es tracta, sens dubte, d'una necròpolis de l'alta edat mitjana: a l'esquerra, la tomba I i, a primer terme, la paret n.

Les darreres tombes —anomenades de caixa o de lloses— són de forma més o menys rectangular. Cada una consta de parets i de coberta. Les pedres de les parets són planes, petites o de regular tamany, clavades verticalment; les de coberta són de major tamany. Tant les unes com les altres són majoritàriament de granit, material que es troba a les immediacions de la basílica, però també n'hi ha de pissarra, mineral que no es troba allà mateix, però sí a les muntanyes properes.

Originàriament aquestes sepultures eren cobertes, bé que nosaltres vam trobar la seva majoria violades. El sepulcre més complert és, sens dubte, el que duu la lletra l a la fig 9, molt ben conservat, al qual ja m'he referit amb detenció.

Totes les sepultures, tant les baix-imperials com les alt-medievals, són orientades en relació a l'eix llevant-ponent, com la basílica. A les que vam excavar no hi vàrem trobar més que petits fragments d'ossos mal conservats.

Fig 15. Fotografia recent de la basílica, costat sud o de l'epístola, des de la capçalera. A la dreta, el mur 4 acaba de forma angular, forma que no té pel costat esquerra. Quasi el centre, l'espai buit, de 40-45 cm d'amplària. Les parets són consolidades.

DISPERSIÓ DEL MATERIAL

Miquel Oliva venia a Santa Cristina amb el seu auto; jo ho feia amb el tren de Sant Feliu. Per això, algunes vegades Oliva s'emportava el material que havíem trobat i el dipositava al Museu de Girona. Jo només me l'emportava quan, amb els meus amics —Oliva i Sanz— anàvem directament a Sant Feliu: és el material que hi ha al Museu de la ciutat, el que —a instàncies meves— han estudiat Aicart i Nolla, treball que va a continuació del meu.

Com que no hem sabut trobar el material que queda a Girona, anoto a continuació les peces de la capital de les quals tinc constància pels escrits de Miquel Oliva.

Són aquestes:

Un fragment d'un vas de vidre de *gallons*, semblant al que es va trobar a les excavacions efectuades al peu de la torre del Fum el 1963⁽⁹⁾.

(9) LLUÍS ESTEVA, *Excavació a la Porta Ferrada de SFG (agost del 1963)*, "Revista de Girona", núm 82, 1978, p 40 on dic que, entre les peces trobades hi ha "una peça de vidre de

"Un posible fragmentito de pasta vítrea que sería un residuo que nos llevaría ya a tiempos anteriores [època romano-visigòtica] y no sabemos a què responde su aparición"⁽¹⁰⁾.

"Fragmentos de un vaso gris oscuro que està en el Museo de Girona"⁽¹¹⁾.

CRONOLOGIES

Considerem que els dos fragments de fulles de sílex eren anteriors o contemporanis del Calcolític o Eneolític (2200-1800 aC).

Segons la datació d'Aicart-Nolla, les ceràmiques estudiades denoten una pervivència mínima d'un hàbitat entre el segle V aC i el V dC.

Els sepulcres de tègules són considerats d'una data compresa entre els segles IV i VI dC.

Les tombes de caixa, dels segles IX-XI.

L'edificació excavada són les restes de l'esglesiola del veïnat de Malvet en les seves diferents etapes. Documentalment aquest topònim sabem que ja s'usava el 922⁽¹²⁾ i coneixem el termenal que llavors tenia, per un document del 939⁽¹³⁾, bé que ambdues dades feia segles que ja existien; n'estic segur⁽¹⁴⁾.

vuit *gallons* radials que s'aprimen de la vora al centre de la base. Hem trobat fragments semblants en el curs de les excavacions fetes al peu de la torre del Fum i a la basílica de Santa Cristina d'Aro". Per un temps, seguint el criteri de Miquel Oliva, vaig considerar que eren peces romanes. Avui sospito que podien haver estat obrades al Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro, on es feien peces de luxe, àdhuc esmaltades en colors diversos, peces perfectament datades pels fragments de ceràmica decorada en verd i manganès. He vist vasos semblants als museus del castell càtar de Montsegur (Occitània) i dels papes d'Avinyó (Provença), catalogades com a càlzers.

(10) OLIVA, *cit. supra*, núm 6, col 4.

(11) MIQUEL OLIVA, en els seus apunts.

(12) Diploma de Carles *el Simple* a Guiu, bisbe de Girona.

(13) Quan la comtessa Riquilda adquirí del bisbe Guiu les Hortes de Malvet.

(14) També s'han ocupat d'aquesta basílica: PERE DE PALOL, *Arquitectura cristiana*, 1967, p 37, nota 22. JOAN BADIA, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, 1977, pp 371 i 372. J.Me NOLLA / J. CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, 1984, pp 143-145. FRANCESC AICART i HEREU, *La basílica paleocristiana de Santa Critina d'Aro*, "El Carrilet", núm 23, febrer-març 1991, pp 22 i 23.